

OBELEŽJI V SPOMIN DEPORTIRANIM IZ JULIJSKE KRAJINE PO DRUGI SVETOVNI VOJNI V GORIŠKEM PARKU SPOMINA

Urška LAMPE

Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko, Gospodinjska ulica 8, 1000 Ljubljana
e-mail: urskalampe@gmail.com

IZVLEČEK

V goriškem Parku spomina stojita dve obeležji posvečeni spominu na deportacije iz časa po drugi svetovni vojni. Na podlagi krajše zgodovinske analize dogodkov iz maja 1945, ko je prišlo do dogodkov, poznanih kot deportacije iz Julijske krajine, in zgodovinskega trenutka nastanka obeh obeležij (prvo je bilo postavljeno leta 1960, drugo pa leta 1985/86) avtorica opozarja na historično netočnost in zavajajočo sporočilnost spomenikov, predvsem drugega. Namen prispevka je tudi poudariti pomen ne samo zgodovinopisne obravnave komemoracij in spominskih obeležij, temveč predvsem natančnega poznavanja dogodkov, ki jih ti artefakti obeležujejo. Zgodovinarji morajo na s historiografskega vidika napačne interpretacije dogodkov opozoriti, saj poleg tega, da vodijo v izkrivljanje zgodovine, tudi neprestano generirajo nacionalne konflikte v obmejnem prostoru.

Ključne besede: deportacije, Gorica, Park spomina, lapidarij, nacionalni konflikti, komemoracije, 1945, 1960, 1985/86

I DUE MONUMENTI IN MEMORIA DEI DEPORTATI DALLA VENEZIA GIULIA DEL SECONDO DOPOGUERRA NEL PARCO DELLA RIMEMBRANZA DI GORIZIA

SINTESI

A Gorizia, nel Parco della Rimembranza sono collocati due monumenti lapidari in ricordo alle persone deportate nel secondo dopoguerra da parte delle autorità jugoslave. Sulla base di una breve analisi degli eventi del maggio 1945, quando si verificarono le deportazioni dalla Venezia Giulia, e del momento storico nel quale i due monumenti vennero eretti (il primo nel 1960, il secondo nel 1985/86), l'autrice del saggio richiama l'attenzione sulle imprecisioni storiche e sul messaggio fuorviante dei due monumenti, in particolare del secondo. L'intento è di sottolineare non solo l'importanza dello studio storico delle commemorazioni e dei monumenti, ma in particolare della precisa conoscenza degli eventi che questi artefatti aspirano a ricordare. Risulta dunque necessario che gli storici mettano in discussione le imprecisione delle interpretazioni storiche degli eventi che conducono non solo alla deformazione della storia, ma costantemente generano contrasti nazionali nelle zone di confine.

Parole chiave: deportazioni, Gorizia, Parco della Rimembranza, lapidario, contrasti nazionali, commemorazioni, 1945, 1960, 1985/86

UVOD

V zadnjih letih popularnim obmejnim zgodovinskim raziskavam na temo *Shared history*, kot pričakovana posledica sledijo raziskave o deljenem spominu – *Shared memory*. Zgodovinar Borut Klabjan, ki se v svojih raziskavah pogosto posveča spominskim obeležjem in krajem spomina, ugotavlja, da so postale študije o spominu zelo popularne v 80-ih in 90-ih letih 20. stoletja, ko je v zgodovinsko priložnost prišlo do »noirizacije« (2012, 670).¹ Kljub temu da so se z interdisciplinarnim pristopom številni raziskovalci torej posvetili preučevanju komemorativnih praks ter spominskih obeležij na sploh, so to le izjemoma storili tudi na etnično nehomogenih območjih, ki predstavljajo tovrstnim raziskavam velik izziv. Te so na obmejnih, nacionalno mešanih teritorijih, postale aktualne v zadnjih 20. letih, zdi pa se, da pravi vrhunec dosegajo šele zdaj – v evropskem kontekstu se denimo širijo tudi na do sedaj zapostavljena obmejna območja severno-jadranskega prostora. Stično območje vsaj dveh dominantnih nacionalnih skupin, italijanske in slovenske, je gotovo več kot zanimiv laboratorij za preučevanje posebnosti, ki jih obmejna območja v tem pogledu ponujajo. Prej omenjena »noirizacija« v zgodovinsko priložnost je s tem pridobila novo raziskovalno polje – obmejna, večetnična območja in mesta, kjer vsaka etnija na svoj način označuje teritorij in se tako, vsaka na svoj način, spominja dogodkov.

Mesto Gorica predstavlja zanimiv primer, saj se tu bijeta spominski konstrukt svetega mesta (*«Santa Gorizia»*) na eni in izgubljenega mesta na drugi strani. Podoba svetega mesta se je izoblikovala tekom prve svetovne vojne z »odrešitvijo« mesta (9. avgusta 1916), kar je hkrati za Slovence pomenilo tudi izgubo mesta. Ravno obratna je bila slika po drugi svetovni vojni, ko je osvoboditev mesta 1. maja 1945 hkrati pomenila izgubo mesta za proitalijansko prebivalstvo (torej tisti del, ki je bil bolj naklonjen povojni razmejitvi v prid nove italijanske države). Kot ugotavlja zgodovinarica Kaja Širok sta pri tem ključna oba datuma, ki »predstavljata odločilna pojasnjevalca poteka zgodovinskih dogodkov v istem prostoru, saj odgovarjata na ključno vprašanje o identiteti mesta: je bila Gorica tistega dne osvobodjena ali okupirana?« (Širok, 2010a, 349). Širokova je torej ena izmed prvih, ki se je natančno posvetila vprašanju spomina na Goriškem (2010a; 2010b; 2012a; 2012b), poleg pomembnih raziskav italijanskega zgodovinarja Alessandra Cattunarja (2010; 2012a; 2012b; 2014). V svojih delih Širokova obravnava mesto Gorica kot stičišče dveh nasprotujočih si kultur, ki jih je leta ločevala meja, še zdaleč pa ne tako trdna kot mentalna meja predsodkov in stereotipov, ki so plod desetletij in stoletij življenja v skupnem prostoru, a v večnem antagonizmu (2010a, 342). Tukaj se ne bomo spuščali v

podrobnosti dinamike in problematike življenja ob meji, kateremu sta se omenjena raziskovalca v svojih delih natančno posvetila, temveč naj to predstavlja temelj za razumevanje spominskih obeležij na temo konca druge svetovne vojne in posledično komemorativnih praks, ki so te dogodke obujali. V prispevku se bomo podrobno posvetili predvsem dogodkom, ki so danes poznani pod pojmom »deportacije« iz Julijske krajine.

Velja izpostaviti, da raziskave pri preučevanju spominskih obeležij pogosto zapostavljajo zelo pomembno zgodovinsko ozadje dogodkov, ki so vodili k postavitvi obeležja. Nesporno je, da se funkcija spominskih artefaktov skozi leta in desetletja pogosto spreminja, zato je trenutek njegove postavitve zelo pomemben za razumevanje njegove osnovne funkcije. Hkrati pa je še bolj pomembno razumevanje dogodkov, ki jih spomenik obeležuje. Če je v trenutku svojega nastanka spomenik, iz različnih razlogov, nosil sporočilo prikrojene resnice se to ohranja še danes, kar pravzaprav njegova osrednja funkcija in namen. Sčasoma to vodi do popolnega ponotranjenja »resnice« do te mere, da ta ni več sporna – preobrta, do katerega je očitno prišlo tudi pri vprašanju deportacij iz Julijske krajine po drugi svetovni vojni. V prispevku se bomo osredotočili na dva spomenika posvečena deportirancem iz območja Gorice, in sicer spominski kamen iz leta 1960 ter lapidarij iz leta 1985/86. Oba stojita v goriškem Parku spomina (*Parco della rimembranza*). Nepoznavalca se njuno sporočilo ne zdi sporno, ravno v tem pa se kaže pomanjkljivost današnjih raziskav – spominska obeležja preučujejo nepoznavalci zgodovinskih dogodkov, kar povzroča postopno družbeno in celo strokovno-znanstveno ponotranjenje resnice, ki jo ta spomenika prinašata. Zato želimo opozoriti, da zgodovinsko priložnost mora ne samo preučevati prakse spominjanja in obeležja, temveč tudi opozarjati na njihovo zgodovinsko spornost in (namerne) napačne interpretacije dogodkov, ki jih obeležujejo, ko do njih prihaja.

DOGODKI V MAJU 1945

Spominski obeležji sta plod zapletene zgodovine goriškega obmejnega prostora in njegove premične meje. Ne bomo se natančneje posvetili dinamikam dogodkov pred tem (to je vzponu fašizma, fašistični denacionalizacijski politiki, okupaciji tekom druge svetovne vojne ter osvoboditvi Julijske krajine s strani jugoslovanskih čet), ki so prav gotovo pomembni za poznavanje in razumevanje, vendar preobširni za potrebno poglobljeno obravnavo v tem prispevku (prim. Kacin Wohinz in Pirjevec, 1998, 2000; Pirjevec, 2007; Wörsdörfer, 2009 idr.). Tu tudi ni dovolj prostora, da bi natančno pojasnili problematiko in dinamiko dogodkov (predvsem aretacij in deportacij) v prvih tednih maja 1945.

1 Pierre Nora je francoski zgodovinar, ki je v 80-ih letih kot eden izmed prvih zgodovinarjev vodil projekt o francoskih krajih spomina (Klabjan, 2012, 670).

Raziskave so nekateri zgodovinarji že poskusili opraviti, vendar problema zaradi relativno majhnega nabora virov, ki je zajemal v glavnem gradivo slovenske, italijanske in delno anglo-ameriške provenience, niso dovolj natančno in poglobljeno obravnavali. Že leta 1993 je na potrebo po raziskavi usode tistih, ki so bili maja in junija 1945 aretirani v Julijski krajini, opozoril Branko Marušič (1993). Od slovenskih zgodovinarjev so se »deportacijam« posvečali predvsem Nevenka Troha (2000; 2012), Nataša Nemeč (Miccoli, 1994 in 1995; Nemeč, 1996) ter Gorazd Bajc (2011; 2012a; 2012b). Kljub temu pa ne gre za prve zgodovinopisne raziskave o »deportiranih«, ki so izšle v slovenskem jeziku. Leta 1985 so namreč Prispeljki za zgodovino delavskega gibanja objavili prevod prispevka o »fojbah« in »deportacijah« iz Julijske krajine italijanskega zgodovinarja Galliana Fogarja, ki je dve leti pred tem izšel v reviji *Qualestoria*, in sicer, kot so pisali, »zaradi pomembnosti tematike, ki vzbuja v italijanski publicistiki nenehne polemike, pri nas pa še ni obdelana« (Fogar, 1985, 95). Tudi italijansko zgodovinopisje je deportacijam iz Julijske krajine posvečalo nekaj pozornosti, navadno v okviru obravnavanja problematike »fojbe« (prim. Spazzali, 1990; Pupo, 1992; Pupo in Spazzali, 2003; Pupo, 2010), edino resnejšo raziskavo pa je do sedaj pripravil Constantino di Sante (2007). Kljub temu so raziskave še precej pomanjkljive, saj so temeljile v glavnem na italijanskem in slovenskem arhivskem gradivu, delno tudi anglo-ameriškem. V tem prispevku se bomo posvetili predvsem terminološkemu vidiku problema deportacij in v tem oziru izpostavili ključni nesporazum, ki se je ohranil vse do danes in katerega glasnik je lapidarij iz leta 1985/86.

Po osvoboditvi Trsta je v Julijski krajini od 1. maja do 12. junija 1945 trajalo 42-dnevno obdobje jugoslovanske okupacije. V tem času, predvsem pa v prvih dveh tednih, je prihajalo do številnih aretacij; prijete so bili vojni ujetniki, kolaboracionisti, domnevni vojni zločinci, politični osumljenci in tisti, ki so se kakorkoli prekršili. To v takratnem povojnem kontekstu ni bilo nobena izjema. Podobni povojni obračuni so se v Evropi izvajali na tri načine: spontano »ljudsko« maščevanje (delno pod okriljem odporiških gibanj); represija odporiških gibanj, ki so oblikovala vojaška (ljudska) sodišča ter posameznike zapirala v začasna taborišča ter represija državnih oblasti (po vzpostavitvi le-teh) z izvedbo sodnih procesov (Mlakar, 2013, 22–24).

Deportacije s civilnega prebivalstva s strani jugoslovanskih oblasti niso bile načrtovane, kvečjemu se je lokalno vodstvo prilagajalo razmeram na terenu. Ob prihajajoči osvoboditvi v drugi polovici aprila 1945 je namreč Štab 9. korpusa Jugoslovanske armade izdal natančna navodila o vzdrževanju reda v zasedenem mes-

tu, iz katerih je razvidno, da bi moral biti odnos vojske vzoren, saj so se v štabu zavedali, da bo prav odnos po prihodu v mesto tisti, ki bo krojil podobo jugoslovanske vojske (in torej državnih oblasti) v očeh (mednarodne) javnosti.² V načrtu namreč ni bilo, da bodo vse aretirane osebe odvedli v notranjost Jugoslavije, saj naj bi delu aretiranih sodili v Trstu.³ Šele nato, ko je v drugi polovici maja 1945 postalo jasno, da se bodo morale jugoslovanske čete umakniti iz Julijske krajine, je prišlo do dogodkov danes poznanih pod pojmom deportacije. Določen del aretiranih (ne pa vse, saj jih je bila večina že pred tem izpuščenih; Troha, 1999, 46–51) so premestili v notranjost Jugoslavije, večino v taborišče v Borovnici pri Ljubljani. Vendar ti dogodki s terminološko-zgodovinskim pomenom izraza »deportacije« nimajo prav veliko skupnega. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika se pod tem izrazom skriva »prisilna preselitev posameznika ali dela prebivalstva v drug, oddaljen kraj« (SSKJ, 2016). Težko bi v tem primeru govorili o prisilnih preselitvah prebivalstva (torej civilistov), saj je šlo za aretirane osebe (kljub spornosti nekaterih aretacij).

Ob koncu druge svetovne vojne, ko so prihajale na dan podobe iz nacističnih taborišč, kamor so enote Tretjega rajha deportirale deset tisoče civilistov obeh spolov, vseh starosti, rasnih in verskih skupin, je seveda raba izraza deportacije v kontekstu dogodkov v Julijski krajini bila prav gotovo tendenciozna. Nakazuje pa tudi na osnovni nesporazum, ki se je okrog problema spletel – italijanska javnost in oblasti so trdili, da so bili deportirani nedolžni civilisti (o tem, kako je aretacije, deportacije in »infojbiranje« obravnavalo lokalno prebivalstvo tudi Troha, 2004) z namenom spremembe etnične podobe prostora. Predstavniki društva ACDJ so zato ob prvi obletnici dogodkov pozivali naj se tem osebam v Jugoslaviji pravično sodi, da se ugotovi njihova krivda, ter se nedolžne repatriira. Apel iz tega dne se je namreč sklenil z geslom »Pravica za deportirane iz Julijske krajine«⁴ (ACDJ, 1980, 31). Italijanski predsednik vlade Alcide De Gasperi je podpredsednika Zavezniške komisije za nadzor, admirala Elleryja Stonea, februarja 1946 (tik pred prihodom mešane komisije za razmejitve) opozoril, da je v Julijski krajini maja 1945 prišlo do protipravnih deportacij prebivalstva s ciljem etnične čistke prostora (DDI 1993, 21. 2. 1946). Medtem pa jugoslovanske oblasti deportacij niso nikdar priznale. Slednje so vztrajale, da so bili odvedeni samo tisti, ki so bili osumljeni sodelovanja z nacističnimi in fašističnimi oblastmi in vojni zločinci. Za te naj bi se tudi uvedle preiskave ter naj bi jim v Jugoslaviji bilo pravično sojeno, kot je februarja 1949 poudarjal Edvard Kardelj v pogovorih z italijanskim veleposlanikom v Beogradu, Enricom Martinom.⁵

2 ARS–AS 1848, t. e. 23, m. 1, a. e. 495, Vzdrževanje reda v zasedenem mestu, 23. 4. 1945.

3 ARS–AS 1487, t. e. 6, a. e. 91, CK KPS za Primorsko, št. 118, Lidija za Janez, 22. 5. 1945.

4 »Giustizia per i deportati della Venezia Giulia!«

5 DAMSP–PA 1949, F. 48, br. 418720, d. 5, 48/139–144, Zabeležka o razgovoru Kardelja z Martinom, 23. 2. 1949.

V posebni noti, ki jo je jugoslovanska vlada predala zaveznicama po podpisu Beograjskega sporazuma (9. junij 1945)⁶ so denimo jugoslovanske oblasti trdile, da deportacij niso izvajale, razen takrat, ko je to zahtevala vojaška varnost in še to le v primerih, ko je šlo za pomembne predstavnike fašizma ali vojne zločince. Ivan Šubašić, takratni jugoslovanski minister za zunanje zadeve, je namreč britanskemu veleposlaniku v Beogradu, Ralphu S. C. Stevensonu, v pogovorih namignil, da bi podpis Beograjskega sporazuma (predvsem problematičnega 6. člena) pomenil priznanje krivde, pri čemer mu je Vrhovni štab Jugoslovanske armade zagotovil, da tovrstnih deportacij niso izvajali. Zato so po skupnem dogovoru iz jugoslovanske vlade posredovali noto, v kateri so deportacije zanikali (Bajc, 2011, 148–150). Jugoslovanska vlada deportacij kot takih torej ni nikdar priznala – kot vidimo, je priznala le nekatere aretacije.

Posledično je jeseni 1945 prišlo do prave medijske vojne, v kateri so italijanski vladni predstavniki obtoževali jugoslovansko vodstvo deportacij, slednje pa se je zagovarjalo, da o tem ne ve ničesar. Za primer, dne 10. novembra 1945 je imel Ferruccio Parri, takratni predsednik italijanske vlade, v Vidmu govor, v katerem se je mdr. obregnil ob to problematiko in izrazil prepričanje, da je za dobrobit odnosov med državama nujno potrebno, da se deportiranci iz Julijske krajine vrnejo v domovino.⁷ Kot odgovor na Parrijeva namigovanja je teden pozneje jugoslovanski predsednik Josip Broz–Tito podal izjavo, da o domnevnih deportacijah in internacijah oseb iz Julijske krajine ne ve ničesar, saj Jugoslavija zadržuje samo vojne ujetnike.⁸ Kot so kasneje ugotavljali jugoslovanski pooblaščenca za preiskavo glede deportacij, so posamezniki, skupine in narodna sodišča delali »na svojo pest«, brez kakršnihkoli višjih odredb.⁹

Na številnih seznamih deportiranih,¹⁰ ki so se pojavili v mesecih in letih po dogodkih, so bile kot deportirane označene pravzaprav vse izginule osebe iz časa osvobajanja Trsta in Julijske krajine ter 42-dnevne jugoslovanske zasedbe ali celo iz obdobja pred tem. Na seznamih so se poleg aretiranih kolaboracionistov,

vojnih zločincev in tistih, ki so se v času jugoslovanske prisotnosti prekršili, znašli tudi vojni ujetniki, padli v bojih za Trst ali celo več mesecev pred tem, pogrešani iz obdobja po kapitulaciji Italije septembra 1943 idr.¹¹ Mednje so bili prišteti tudi umrli v času osvoboditve oziroma kot posledica ljudske revolucije in »infojbiranj«, katerih usoda v prvih letih ni bila znana. Da so svojci nekoga prijaviли kot deportiranega je seveda zanje pomenilo upanje v morebitno vrnitev pogrešanega, kar pa ni nujno sovpadalo z njegovo usodo. Deportacije so torej od vsega začetka bile napačen termin za obravnavo teh dogodkov, ki je povzročil številne nejasnosti in nesporazume tudi na vladnem in diplomatskem nivoju.

Na podlagi analize številnih primarnih virov je avtorica prispevka prišla do zaključka, da se je raba izraza »deportacije« prišla tako na medijski kot diplomatski ravni in pravzaprav ni izginila vse do danes. Ta izraz sprva ni bil samo napačen, temveč tudi tendenciozen, saj so na ta način proitalijanski krogi vlekli vzporednice z nacističnimi deportacijami. To je prav gotovo bilo posledica tudi zelo slabih razmer v taboriščih – predvsem v Dolu pri Borovnici, kamor je bila odvedena večina oseb odpeljanih iz tega območja. Jugoslovanska vlada tudi nikdar ni pojasnila teh dogodkov ali usode tistih, ki se niso vrnil, kar pa je omogočilo nadaljnje napačne interpretacije in tvorilo napeto ozračje v Julijski krajini še več let in desetletij po dogodkih. Do sedaj izraz »deportacije« ni bil problematiziran niti s strani strokovne javnosti, predvsem zgodovinarjev, kar velja tako za slovensko kot italijansko zgodovino. Slovensko-italijanska zgodovinsko-kulturna komisija, ki je več let pripravljala poročilo o slovensko-italijanskih odnosih med leti 1880 in 1956, v enem stavku izpostavlja, da je osvoboditvi Julijske krajine sledil val nasilja, ki se je med drugim izražal v »deportaciji velikega števila vojakov in civilistov, ki so deloma shirali ali bili ubiti med deportacijo, po zaporih in po taboriščih za vojne ujetnike v raznih krajih Jugoslavije (med njimi je treba omeniti Borovnico)«. Izraz je torej bil do sedaj splošno sprejet in priznan s strani zgodovinarjev na obeh straneh

6 Šesti člen sporazuma je namreč zahteval vrnitev vseh deportiranih oseb razen tistih, ki so bili leta 1939 jugoslovanski državljani (TNA–FO 371/48820 R 10045/6/92, *Agreement between Supreme Allied Commander Mediterranean and Marshal Tito* [Beograjski sporazum], 9. 6. 1945).

7 DAMSP–PA 1945, f. 14, br. 6262, d. 18, Josip Smodlaka-Rim za Tito, pov. br. 123, 14. 11. 1945.

8 TNA–FO 371/48951 R 19667/15119/92, Stevenson–Belgrade to FO (no. 2153), 19. 11. 1945.

9 DAMSP–PA 1947, f. 63, br. 4113, d. 13, 63/528–534, Mirko Vratović, *Deportiranci iz Juliske krajine – Izveštavj i predlog*, pov. br. 11771, 31. 12. 1946.

10 Seznamov domnevno deportiranih je v mesecih in letih po maju 1945 nastalo veliko, in sicer za ves teritorij Julijske krajine ter tudi nekaj seznamov za Istro in Pulj. Pripravljale so jih tako oblasti Zavezniške vojaške uprave, kot italijanske lokalne in državne oblasti ter druga društva in politične organizacije, med drugim tudi Mednarodni odbor Rdečega križa. Nekateri od teh seznamov (predvsem tisti pripravljani s strani ZVU) so bili v naslednjih nekaj letih predani jugoslovanski vladi, ki pa se nanje, z izjemo prvega iz oktobra 1945 (Bajc, 2011), ni odzvala. V desetletjih po dogodkih so nastale tudi nekatere manjše raziskave, na podlagi katerih se je skušal oblikovati enoten seznam deportiranih. Te so zajemale samo del gradiva, ki bi bil za uspeh tovrstnega dela potreben. Mdr. je nastal seznam 1048 oseb, ki ga je pripravila Nataša Nemeč in ga je leta 2006 takratni slovenski zunanji minister Dimitrij Rupel predal goriškemu županu. Seznam je bil marca 2006 objavljen v tržaškem dnevniku *Il Piccolo* (9. 3. 2006: I mille deportati spariti in Slovenia 61 anni fa, 11–12), dostopen pa je tudi na spletni strani društva *Lega nazionale*: http://www.leganazionale.it/attualita/deportati_gorizia.pdf.

11 Glej npr. odziv jugoslovanske vlade na anglo-ameriški diplomatski protest 23./24. oktobra 1945 v Bajc, 2011, 160–161 ali podrobnosti iz Titovega članka iz 17. decembra 1945 o odnosih med Jugoslavijo in Italijo v Pirjevec, 2012, 146–147.

meje. Predvsem je izraz postal del splošnega javnega diskurza po tem, ko se je usoda tistih, ki se niso vrnili, formalizirala z napisom na lapidariju v goriškem Parku spomina, postavljenim leta 1985/86.

3. MAJ – DAN SPOMINA NA »DEPORTACIJE«

Komemoracije in spominske slovesnosti za »deportirane«¹² so se pričele vrstiti vse od maja 1946, torej prve obletnice dogodkov. Na splošno je v prvih dveh povojnih letih prihajalo do prave »vojne datumov«, kjer je vsaka stran – proitalijanska in projugoslovanska, težila k obeleževanju istih dogodkov z drugačno interpretacijo na različne datume (o tem Cattunar, 2012b). Za razliko od teh je bila posebnost srečanj v spomin »deportirancem« v tem, da so se prirejala na obletnico dogodka, katerega zgodba in okoliščine še niso bile povsem definirane ali sploh zaključene. Nekateri so se vrnili šele dve leti in več kasneje. Goriški prefekt Giovanni Palamara je denimo decembra 1947 poročal, da se je 8. v mesecu v Gorico vrnilo 42 deportirancev.¹³ Svojci »deportiranih«, združeni v društvo *Associazione congiunti dei deportati in Jugoslavia* (ACDJ), so še več let opozarjali oblasti in iskali načine, da bi ugotovili usodo njihovih bližnjih. Več let so živeli v prepričanju (ali želji), da so ti še živi. Prva leta torej namen komemoracij ni bil spomin na žrtve »deportacij«, temveč javni opomin, da je problem še vedno živo prisoten in se dotika številnih tržaških in goriških družin ter hkrati poziv k repatriaciji preživelih.

11. maja 1946 je v Gorici prvič potekal sprevod svojcev »deportiranih«. Že naslednje leto se je obletnica dogodkov obeleževala na dan 3. maja, ki je ostal nespremenjen vse do danes. Po kakšnem ključu je bil izbran prav ta dan ni znano, bržkone pa so svojci želeli, da bi se komemoracije »deportiranih« obeleževala na dan, ki ga ne bi bilo mogoče povezati s katerimi od dogodkov, ki so slavili osvoboditev tega območja in so bili torej pro-jugoslovansko orientirani (npr. 1. maj). Podobne manifestacije, javni apeli in svete maše so se beležile tudi v naslednjih letih.

KRAJ OPOMINA IN KRAJ SPOMINA

Zaradi odmevnosti dogodkov ob koncu vojne, »infojbiranj« in deportacij oseb ter njihovi nejasni usodi je bilo samo vprašanje časa kdaj bodo v Gorici, mestu večnih nacionalnih in ideoloških antagonizmov, odkrili tudi spomenik »deportiranim«. 15. obletnica je bila tako pospremljena s postavitvijo prvega spomenika (Slika 1) v

goriškem spominskem parku (*Parco della rimembranza*). Ceremonija ob odkritju obeležja, ki je bilo postavljeno na pobudo goriške sekcije društva ACDJ, je potekala 8. maja 1960. Postavili so ga ob bok spomeniku padlim v času druge svetovne vojne, ker, kot ugotavlja Kaja Širok (2012b, 634), lokacija ni nikoli naključna. Tako kot ne lokacija tudi ostale podrobnosti niso bile prepuščene naključju, začevši z obeležjem samim. To je bilo narejeno iz monolitnega kamna, ki so ga pripeljali iz doline Devetakov v bližini Gorice, in je nosilo napis: »Ob koncu vojne tragičnega maja 1945 so s sovražstvom zaslepljeni ljudje iztrgali iz domov na stotine državljanov, ki se niso nikdar vrnili.«¹⁴ Napis pri opazovalcu ustvarja vtis, da je italijanski del goriškega prebivalstva konec vojne označeval za še bolj tragičen kot vojno samo. In to ravno ob boku spomenika žrtvam vojne, kot posmeh dejstvu, da je Gorici več trpljenja kot vojna, prinesla »osvoboditev«. Kot namreč pojasnjuje Širokova, spomeniki padlim med vojno postavljajo vprašanje smotnosti njihove smrti (2012b, 636). Zato je obeležje, posvečeno deportiranim, samo še nadgradnja slednjega – če so že žrtve vojne povsem nesmotrne, so še toliko bolj žrtve svobode in miru.

Še bolj impresiven ob tem je bil govor goriškega župana, ki je med drugim potrkal na vest oblasti, kot je 9. maja povzema *Il Piccolo*, da so »celo v Nemčiji dovolili, da družine ubitih v uničevalnih taboriščih lahko častijo svoje na mučeniških krajih«,¹⁵ kar je še podkrepilo že povsem ponotranjeno resnico, da so se »barbarski Slovani« po vojni izkazali še bolj krvoločni kot Nemci. Spomenik, ki torej ni bil kraj spomina, temveč kraj opomina. Goriški župan je v svojem govoru vztrajal, naj se vodstvu obeh držav končno sestane in razčisti usodo »deportiranih« ter ugotovita ali je kdo še živ, pa tudi da se svojim umrlih omogoči žalovanje na krajih njihove smrti. Petnajst let po dogodkih, kot je razumeti tudi iz govora predstavnika ACDJ, je med svojci še vedno ostajalo majhno upanje o preživelih, čeprav se ti od maja 1945 niso oglašili.¹⁶

Namen obeležja, tako kot dotedanjih komemoracij, ni bilo samo spominjanje in žalovanje za svojci, temveč predvsem opominjanje javnosti in oblasti, naj se zadeva uredi. V društvu so bili namreč prepričani, da so svojci še živi, kot je v svojem govoru izrazil tudi predstavnik društva.¹⁷ Seveda je potrebno razumeti, da so imele te manifestacije predvsem funkcijo pomiritve in spodbude, da svojci niso izgubili upanja, in so pravzaprav neprestano generirale prepričanje, da bodo njihovi dragi prej ali slej vendarle izpuščeni oziroma bo omogočen vsaj

12 Zaradi terminološke neustreznosti izraza deportacije bo ta od tu dalje uporabljen v narekovajih.

13 ASDMAE-AP 1946–1950 JUG, busta 23, fascicolo 3, n. 16665, Giovanni Palamara, prefettura Gorizia za MAE, 8. 12. 1947.

14 »A guerra finita nel tragico maggio 1945 uomini accecati d'odio strapparono dalle loro case centinaia di cittadini che non fecero ritorno«

15 AGPCM-UZC Sezione V, FVG Gorizia Contributi, b. 4, vol. 1, ACDJ, Prefettura di Gorizia per Ministero dell'Interno, n. 2509, Gorizia – Cippo ricordo dei deportati in Jugoslavia nel maggio 1945, 9. 5. 1960. Allegato: *Stralcio dal Giornale »Il Piccolo«* del 9. 5. 1960.

16 AGPCM-UZC Sezione V, FVG Gorizia Contributi, b. 4, vol. 1, ACDJ, Prefettura di Gorizia per Ministero dell'Interno, n. 2509, Gorizia – Cippo ricordo dei deportati in Jugoslavia nel maggio 1945, 9. 5. 1960. Allegato: *Stralcio dal Giornale »Il Piccolo«* del 9. 5. 1960.

17 Prav tam.

Slika 1: Prvo obeležje (1960), ki še vedno stoji v goriškem Parku spomina (Foto: Urška Lampe, 19. 3. 2016)

pokop ali obiskovanje kraja njihove smrti. Po drugi strani pa so predvsem po tem, ko je preteklo že več let, pozivali tudi k temu, naj jugoslovanska vlada vendarle pojasni »deportacije« in usodo teh oseb, česar ta ni nikdar storila. Nesporno je, da je tudi jugoslovanska neodzivnost in nepripravljenost dialoga glede usode »deportiranih« omogočila nadaljnjo družbeno in politično zlorabo problema.

Veliko bolj impresiven (zaradi velikosti in postavitve) pa je lapidarij s 665 imeni tistih, ki naj bi bili v 42-ih dneh jugoslovanske zasedbe »deportirani« iz Gorice (Slika 2). Temeljni kamen zanj so postavili 3. maja 1985, goriški nadškof Antonio Vitale Bommarco pa ga je blagoslovil na obletnico naslednje leto, 10.

maja 1986. Poleg imen »deportiranih« iz Gorice nosi napis: »Ob koncu vojne je bilo 665 nemočnih bratov deportiranih v Jugoslavijo. Ob 40. obletnici se Gorica spominja«. ¹⁸ Ta je postal kraj spomina, s katerim so svojcem omogočili polaganje vencev in žalovanje za njim dragimi osebami – tisto, kar jim jugoslovansko ignoriranje problema ni omogočilo. Kljub (navidezni) dobronamernosti tovrstnega dejanja pa je napis na lapidariju tisti, ki je najmočneje vplival na razširitev mita o »deportiranih«, značilnega za razprave vse do danes. Kot ugotavlja Širokova, so »spremembe v interpretaciji preteklosti podvržene tako pomenu dogodka kot potrebam, ki jih diktira sedanost« (Širok, 2012a, 163). Čeprav je torej ob samih dogodkih bilo jasno, da so bili iz različnih razlogov (prekrškov, suma kolaboracije idr.) aretirani tudi civilisti, temu v času dogodkov samih tudi znotraj društva ACDJ niso pripisovali ključnega pomena. Zanje je bilo leta 1945 in v kasnejših komemoracijah ključno vprašanje, vprašanje krivde. Ne to, ali je bil nekdo civilist, temveč ali je bil kriv ali nedolžen. V duhu reinterpretacije dogodkov je tako leta 1985 nastal napis, ki je generiral današnjo predstavo o deportacijah – deportirali so nemočne in nedolžne goriške meščane, torej civiliste.

Kaja Širok ugotavlja, da prav lapidarij danes predstavlja »drugi opomnik identitete (italijanske) Gorice« (Širok, 2010a, 353). Prvi opomnik te identitete pa predstavlja spomenik junakom iz prve svetovne vojne. Da bi bila impresija še večja, stoji lapidarij ob vhodu v park, in sicer na obeh straneh pešpoti. Obeležje torej stoji neposredno na poti proti osrednjemu spomeniku parka ter s tem odpira pogled na spomenik žrtvam prve svetovne vojne. Še dodatno težo postavitvi lapidarija seveda daje dejstvo, da je bil spomenik žrtvam prve svetovne vojne leta 1944 razstreljen v povračilni domobranski akciji (Širok, 2010a, 352) in se kot tak, razrušen, ohranja še danes. Ta torej danes nosi dvojno funkcijo, kar je njegova ključna naloga.

Prvo obeležje je torej bilo postavljeno leto 1960, vendar mu zgodovinske raziskave do sedaj praktično niso posvečale pozornosti. Zdi se, da je njegova funkcija povsem prezrta, kljub temu, da obeležje še danes stoji ob spomeniku padlim v prvi svetovni vojni, in sicer na njegovi desni strani. Gotovo gre za obeležje, ki je veliko manj impresivno od njegovega naslednika, vendar kljub temu že samo dejstvo, da ga ob postavitvi drugega niso umaknili, priča o njegovi funkciji in pomenu. Bržkone je nujnost njegove prisotnosti podkrepljena z dejstvom, da je nastalo na pobudo društva ACDJ, medtem ko so za drugega zaslužne goriške oblasti. Iz istega razloga torej ostaja to obeležje bolj ali manj prezrto, poleg seveda dejstva, da občinske slovesnosti 3. maja vsako leto potekajo ob lapidariju. Zakaj se je 15 let po prvem pojavila nuja po postavitvi novega, veliko bolj impresivnega obeležja?

18 »A guerra finita 665 furono i fratelli inermi deportati in Jugoslavia. Nel 40° anniversario della scomparsa Gorizia ricorda«

SPORNI LAPIDARIJ

Napis na lapidariju je zgodovinsko gledano zgrešen – namesto o deportiranih bi moral govoriti o izginulih ali pogrešanih osebah. Izraza »deportacije«, kot rečeno, do sedaj ne javnost ne zgodovinopisje nista problematizirala. Prav gotovo so bile politične pretenzije leta 1960, ko je bilo postavljeno prvo obeležje in leta 1985/86, ko je bilo postavljeno drugo, povsem drugačne. Poleg seveda očitnega dejstva, da je prvi bil postavljen na pobudo svojcev, drugi pa na pobudo goriške občine, kar že samo po sebi nosi drugačno sporočilo. Kot v svoji monografiji ugotavlja zgodovinar Jože Pirjevec, je namreč v 60-ih letih, kot splet različnih okoliščin in nastopa bolj spravno usmerjenih oblasti na tem območju, vladalo neke vrste sožitje med obema nacionalnima skupinama. Povsem se je ta slika obrnila po podpisu Osimskih sporazumov, ki so dokončno zakoličili mejo med Italijo in Jugoslavijo. Ponovno so vzniknile konservativne skupine, ki so se ostro uprle »osimski goljufiji«, kot so jo imenovali, in prevzele vajeti oblasti v tržaškem občinskem svetu v svoje roke. V 80-ih letih smo v Julijski krajini priča ozračju, ki je bilo močno uperjeno proti pripadnikom slovenske narodnostne manjšine in hkrati nosilec revizionistične politike. V tem ozračju je, sicer pod pritiskom lokalnih oblasti, februarja 1980 italijanska vlada izdala odlok, s katerim je bazoviško fojbo proglasila za spomenik posebnega pomena (Pirjevec, 2012, 187–197). Klabjan v svojem prispevku glede partizanskih spomenikov tudi ugotavlja, da se je v 80-ih letih pojavila nova praksa vezana na prostore spomina – ikonoklastični napadi na partizanske spomenike, ki so se pojavljali že v 70-ih letih, okrepili pa predvsem po Titovi smrti leta 1980 (Klabjan, 2012, 684). Lapidarij je torej nastal v duhu časa, ki je bil na splošno zelo protijugoslovansko in revizionistično orientiran.

Spomenik je bil pravzaprav oster napad na jugoslovanski politični sistem, katerega metode so bile s tem obeležjem neposredno postavljene ob bok nacističnim. Posledično je bila reakcija v slovenskih krogih ob postavitvi lapidarija veliko bolj intenzivna kot leta 1960, ko je obeležje pravzaprav ostalo neopaženo. Že pred slovesnostjo je Slovenska kulturno-gospodarska zveza protestirala, ker naj bi se na spominski plošči pojavila tudi nekatera imena kolaborantov s fašisti in nacisti. To je vodilo v večletno preiskavo imen na lapidariju s strani pripadnikov goriške sekcije Vsedržavne zveze partizanov Italije (*Associazione Nazionale Partigiani d'Italia*, ANPI). Ta se je zaključila leta 1995 in privedla do ugotovitve, da je manj kot polovica oseb na lapidariju tudi goriških meščanov. Poleg tega naj bi med njimi bile tudi desetine ljudi, ki so umrli že pred majem 1945, nekatere žrtve nemških in z njimi sodelujočih enot ter celo nekateri, ki so bili še živi (Pirjevec, 2012, 199–200). Na

Slika 2: Lapidarij v spomin 665-im »deportirancem« iz Gorice (Foto: Urška Lampe, 19. 3. 2016)

lapidariju so se torej pojavile enake napake, kot tiste na seznamih »deportirancev«, ki so nastajali v letih po vojni. V osnovi torej lapidarij ne nosi imen deportiranih, temveč pogrešanih iz časa vojne oziroma jugoslovanske okupacije.

V publikaciji, ki je oktobra 1986 izšla po predaji spomenika občinskim oblastem maja istega leta, si lahko preberemo govore, ki so bili predstavljeni ob tem dogodku. Najbolj zanimiva je primerjava govora takratnega goriškega župana Antonia Scarana, sicer pripadnika desničarske vladne stranke Krščanske demokracije (*Democrazia Cristiana*), ter predsednice društva ACDJ, Clare Morassi Stanta, katere oče in stric se nista vrnila po »deportaciji« maja 1945. Medtem ko je župan v svojih besedah večkrat ponovil izraz »deportacije« in »deportiranci«, se ta v govoru predsednice (razen v imenu društva) ne pojavlja. Pravzaprav so njene besede precej podobne tistim, ki se pojavljajo na obeležju iz leta 1960: »[...] lapidarij bo spomin na žrtvovanje številnih meščanov, ki so bili ob koncu vojne iztrgani svojim družinam in izginili v fojbah ali jugoslovanskih koncentracijskih taboriščih«¹⁹ (Comune di Gorizia, 1986, 39). Predstavnica društva ACDJ je torej poudarjala, da so bile osebe na lapidariju žrtve fojbe in jugoslovanskega nasilja. O tem bi sicer tudi lahko razpravljali, vendar gre v osnovi za trditev, ki je zgodovinsko bolj (ne pa povsem) točna od »deportacij«. S postavitvijo lapidarija se je torej pojavila politična tendenca, ki je pravzaprav bila značilna za tisto obdobje tudi v povezavi z veliko bolj odmevnimi »fojbami«. Kot smo že ugotavljali, je v začetku 80-ih italijanska vlada bazoviško fojbo proglala-

19 V izvorniku »[...] il lapidario che ricorderà il martiro dei tanti cittadini che, a guerra finita, furono strappati alle loro famiglie e scomparvero nelle foibe e nei campi di concentramento jugoslavi« (Comune di Gorizia, 1986, 39).

sila za spomenik posebnega pomena (Pirjevec, 2012, 187–197), kar je gotovo vplivalo na željo po tem, da tudi žrtve deportacij ne bi bile pozabljene.

Od tedaj dalje potekajo komemorativne slovesnosti 3. maja ob lapidariju ter ob prisotnosti vseh pomembnih predstavnikov goriških oblasti. Oba spomenika torej obeležujeta isti dogodek s to razliko, da je lapidarij (1985/86) z zgodovinopisnega vidika bolj sporen. Kljub temu, da je lapidarij že bil predmet zgodovinopisnih raziskav, pa njegov pomen ni bil natančno analiziran,²⁰ kar je posledica slabega poznavanja dogodkov, ki ga obeležuje. Širokova npr. v svojem prispevku pojasnjuje, da je bil lapidarij postavljen »v spomin na 665 deportiranih med jugoslovansko upravo mesta, ki se nikoli več niso vrnili« (Širok, 2010a, 353). Nesporno je, da z enim stavkom ne moremo zajeti celotnega ozadja problema. Gre za posplošeno pojasnilo, ki izhaja iz opisa na obeležju, ne pa dejanskega razumevanja dogodka ali poznavanja problematike »deportacij« in posledično zgodovinopisno spornega ozadja napisa na lapidariju. Avtorica ta spomenik postavlja ob bok tistemu padlih v prvi svetovni vojni, katerega razlogi in namembnost so bili tako v času nastanka kot danes povsem jasni. Medtem pa je zgodovina lapidarija veliko bolj burna kot se morda na prvi pogled zdi. Sploh glede na to, da se je v zadnjih letih ponovno pričelo javno diskutirati o »deportacijah« ter hkrati o imenih na lapidariju.

Diskurz je sicer bolj kot ne enostranski, kjer število »deportiranih«, tako kot »infojbiranih«, narašča premo sorazmerno z družbeno-politično voljo in cilji. Danes zato mediji razpravljajo o zelo velikih številkah, vzeti povsem iz konteksta pogovorov tudi s sicer objektivnimi poznavalci problema. Najbolj aktualen je denimo primer prispevka ob *Dnevu spomina* leta 2016, ki je bil objavljen na spletnem dnevniku *Il fatto quotidiano.it*, izpod peresa Ilarie Lonigro in pod naslovom »Giorno del ricordo, "nelle foibe migliaia di vittime. E almeno 200mila deportati. Ma gli italiani preferiscono dimenticare"«. ²¹ Naslov, ki vsaj kar se števila »deportiranih« tiče, z vsebino pogovora z zgodovinarjem Guidom Franzinettijem nima nič skupnega. Slednji je namreč v prispevku govoril o 200.000 »žrtvah« eksodusa, ter o približno 3400 deportiranih, kar so bile do sedaj dognane številke.

Še bolj pa spornost spomenika samega pojasnjuje dejstvo, da je goriška občina leta 2015 namenila

finančna sredstva skupini predstavnikov Nacionalne lige (*Lega Nazionale*) z namenom, da se dokončno doreče število »deportiranih« (iz Gorice) in temu primerno tudi popravi imenski seznam na lapidariju. Seveda tu niso mišljeni popravki na podlagi pomislekov, ki jih je v devetdesetih letih predstavilo društvo ANPI, temveč v obratni smeri – dopolniti seznam. Predsednik Nacionalne lige, Luca Urizio, je novembra 2015 za dnevnik *Il Piccolo* povedal, da so v rimskih arhivih našli seznam 1023 oseb, ki so bile deportirane iz Gorice, hkrati pa tudi seznam tistih, ki so se vrnili – teh naj bi bilo 204. Seznam naj bi pregledala tudi predsednica društva ACDJ, ki je ob priliki povedala, da bo za to potrebovala približno dva tedna. V vsakem primeru naj bi po napovedih na lapidarij dodali še približno 200 imen. Kljub obljubi Urizija, da bo seznam obelodanjen na prihajajoči *Dan spomina*, 10. februarja 2016, se to ni zgodilo.²² Na ta dan je Urizio povedal, da se je preverjanje imen zavleklo in še ni zaključeno.²³ Zaključilo se ni niti do priprave tega prispevka maja 2016.

Financiranje tovrstne raziskave s strani goriške občine samo še potrjuje dejstvo, da je problematika »deportiranih« še vedno zelo aktualna, če ne celo najbolj v njeni zgodovini. Zato lapidarij ni zgolj eden izmed spomenikov v goriškem Parku spomina ali drugi opomnik njegove identitete. Še bolj ta problem aktualizira dejstvo, da so neznanci v noči na 28. april 2015, prvič v njegovi zgodovini, oskrunili lapidarij (Slika 3 in 4).²⁴ Kot v svojem prispevku pojasnjuje Klabjan, je »praksa skrunitve spomenikov in simbolnih materialnih objektov« »drugega«, v 20. stoletju spremljala vse večje politične spremembe (2012, 684). V 80-ih letih so postajale prakse skrunitve s fašističnimi in nacističnimi simboli ponovno vse pogostejše in se niso zaključile niti s propadom Jugoslavije, niti z vstopom Slovenije v Evropsko unijo. Klabjan tudi ugotavlja, da, čeprav so ti napadi vse manj pogosti, še niso prenehali (2012, 685). Pravzaprav so nov zagon dobili tudi z uvedbo *Dneva spomina*,²⁵ tovrstnim napadom pa pogosto sledijo tudi »kontraukrepi« – torej podobni napadi z druge strani. Tako kot ne spominska obeležja, tako tudi skrunitve slednjih ne potekajo na naključno izbrane dni, temveč so »napadi« skrbno načrtovani. Bodisi kot odgovor na napade druge strani, bodisi kot izzivanje in pošiljanje političnih sporočil. Vsaka tovrstna skrunitev je vedno

20 Poleg Kaje Širok (2010a) ga omenja tudi Jože Pirjevec (2012, 199–200).

21 »Dan spomina, "v fojbah tisoče žrtv. Vsaj 200 tisoč deportiranih. A Italijani želijo pozabiti"« (Il fatto quotidiano.it, 9. 2. 2016: *Giorno del ricordo, "nelle foibe migliaia di vittime. E almeno 200mila deportati. Ma gli italiani preferiscono dimenticare"*. Dostopno na: http://www.ilfattoquotidiano.it/2016/02/09/giorno-del-ricordo-nelle-foibe-migliaia-di-vittime-e-almeno-200mila-deportati-ma-gli-italiani-preferiscono-dimenticare/2446075/#disqus_thread).

22 Il Piccolo, 19. 11. 2015: Gorizia, dagli Archivi la verità: oltre 800 infoibati. Dostopno na: <http://ilpiccolo.gelocal.it/trieste/cronaca/2015/11/19/news/dagli-archivi-la-verita-oltre-800-infoibati-1.12473438?ref=search>.

23 Il Piccolo, 10. 2. 2016: Il Collio svela l'esistenza di una nuova foiba. Dostopno na: <http://ilpiccolo.gelocal.it/trieste/cronaca/2016/02/10/news/il-collio-svela-l-esistenza-di-una-nuova-foiba-1.12933183?ref=search>.

24 Il Piccolo, 28. 4. 2015: Lapidario imbrattato dai vandali. Dostopno na: <http://ilpiccolo.gelocal.it/trieste/foto-e-video/2015/04/28/fotogalleria/lapidario-imbrattato-dai-vandali-1.11322790?ref=search#2>.

25 *Giorno del ricordo* je državni praznik v Italiji, na dan katerega se spominjajo žrtve fojb in eksodusa ob koncu druge svetovne vojne.

Slika 3 in 4: Skrunitev lapidarija v goriškem Parku spomina, 28. april 2015 (Il Piccolo, 28. 4. 2015)

politično ali družbeno-kritično motivirana in nikdar naključna ali zgolj akt mladostniškega vandalizma. Temu povezano tudi gesla in simboli, s katerimi so spomeniki ali obeležja popisani, niso naključni.

Skrunitev goriškega lapidarija konec aprila 2015 se zdi dogodek relativno izoliran od ostalih podobnih akcij. Zadnja skrunitev obeležja »na oni strani meje« sega v leto 2009, ko so neznanci 15. marca popisali spomenik bazoviškim žrtvam v Bazovici.²⁶ Temu je denimo sledilo vzklikanje fašističnih gesel in žvižgi med govorom takratne ministrice za Slovence v zamejstvu in po svetu Ljudmile Novak ob tem istem spomeniku, 9. septembra 2012, ko je slovesnost potekala v sklopu 70-letnice bitke slovenskih primorskih partizanov na Nanosu. Zato je očitno potrebno vzvode za popis goriškega lapidarija s simbolom komunizma, srpom in kladivom, ter napisom »fasci in foiba«,²⁷ iskati drugje. Ker gre za prvo skrunitev tega spomenika in dokaj izoliran dogodek v skupini tovrstnih aktivnosti, neko sporočilo in namen gotovo ima. Neposredni vzvod akcije je bil gotovo ta, da je nekaj dni kasneje (3. maja), ob lapidariju potekala slovesnost ob 70. obletnici »deportacij«. Posredni pa gre iskati tudi v tem, da je goriška občina ponovno odprla vprašanje »deportiranih« in finančno podprla nove preiskave, katerih cilj je korekcija števila in imen na lapidariju. Vsekakor pa ravno skrunitev kaže na to, da problematika in ozadja »deportacij« tako iz goriškega kot Julijske krajine na sploh, še zdaleč ni pozabljena. Očitno je ta skrunitev začela tudi novo verigo tovrstnih političnih sporočil, saj je januarja 2016 goriška občina sprejela delegacijo društva X^a MAS,²⁸ ki je tokrat postavila venec tudi pod lapidarij posvečen »deportiranim« občinskim

uslužbencem, ki stoji v občinski palači,²⁹ hkrati pa tudi v goriškem Parku spomina, če si natančneje pogledamo venec pod lapidarijem na Sliki 2 (glej Sliko 5). Ta skrunitev kaže tudi na to, da vprašanje deportacij ni (zgolj) mesto spora dveh antagonističnih nacionalnih skupin, temveč je hkrati tudi torišče ideološkega spora v tem prostoru – med fašizmom in komunizmom.

Nesporno je, da prave odgovore o še tako zapletenih problemih preteklosti, lahko ponuja le neobremenjeno zgodovinarstvo. V našem primeru ugotavljamo, da pravzaprav ni bila še opravljena niti prava temeljita raziskava na podlagi že dostopnih virov. Glede na številne izkušnje s tem, da na območju sedanje slovensko-italijanske meje odgovori zgodovinarjev niso vedno vsč dnevni politiki, lahko pričakujemo, da bo v Gorici »problem« verjetno še nekaj časa »buril duhove«. Kljub temu ostaja, da zgodovinarstvo teh odgovorov še ni dalo, kar pravzaprav še dodatno krepi mednarodna nesoglasja in služi kot sredstvo političnih manipulacij s spominom.

POGLED V PRETEKLOST – IZZIV ZA PRIHODNOST

Če torej sklenemo, beležimo v goriškem Parku spomina prisotnost dveh spomenikov, posvečenim »deportiranim« iz Gorice. Prvo obeležje je bilo postavljeno leta 1960 in nosi napis, ki je kljub čustveni intenzivnosti in zgodovinski nenatančnosti njene vsebine veliko manj sporen od tistega na lapidariju, ki je bil postavljen leta 1985/86. Ocenjujemo, da je napis, ki govori o deportacijah v Jugoslavijo neprimeren, ker izraz deportacije ne ustreza dejanski usodi oseb, ki se na seznamu nahajajo.

26 MMC RTV SLO, 17. 3. 2009: Vandali oskrunili spomenik Tigrovcem. Dostopno na: <http://www.rtvsllo.si/slovenija/vandali-oskrunili-spomenik-tigrovcem/98112>.

27 »Fašisti v fojbo«

28 X^a MAS je bila elitna italijanska mornariška enota, ki je tekom vojne na območju Operacijske cone Jadransko Primorje sodelovala z nacističnimi oblastmi.

29 Il Piccolo, 16. 1. 2016: Raduno Decima Mas, alta tensione a Gorizia. Dostopen na: <http://ilpiccolo.gelocal.it/trieste/cronaca/2016/01/16/news/raduno-decima-mas-alta-tensione-a-gorizia-1.12786765?ref=search>

Slika 5: Venec Xª MAS pod lapidarijem posvečenim »deportirancem«, marec 2016 (Foto: Urška Lampe, 19. 3. 2016)

Bolj primerno bi bilo, če bi denimo uporabili izraz izginule ali pogrešane osebe.

Česa in kako se ljudje dogodkov spominjajo ni stvar zgodovinarjev, vsak ima pravico, da se svojih žrtev spominja na zeleni način. Svojci pogrešanih in izginulih iz povojnega obdobja ob lapidariju polagajo sveče in vence, saj usoda teh oseb ni bila nikdar pojasnjena in torej kraj njihove smrti ali pokopa ostaja neznan. Na lapidariju so navedena imena in priimki 665 oseb za katere so svojci prepričani, da obstajajo pojasnila o njihovi usodi. Zgodovinopisje teh pojasnil še ni dalo, saj natančna raziskava, ki bi zajemala tako italijanske kot jugoslovanske vire, ter tudi vire Zavezniške vojaške uprave in drugih organizacij, ki so bili v dogodke tako ali drugače vpletene (npr. Mednarodnega odbora Rdečega križa), še ni bila opravljena.

Kljub temu problem s historiografskega vidika ne sme ostajati samo mrtva točka na papirju, ali prispevek v znanstveni reviji, temveč se moramo zgodovinarji aktivno vključevati v razprave ob aktualnih družbenih spremembah. To pa lahko storimo samo na podlagi

natančnega poznavanja dogodkov. Pojasnjevanje pomena in funkcije spomenika, brez poznavanja njegovega zgodovinskega ozadja in namena v času njegove postavitve, je ne samo nesmiselna, temveč lahko tvori tudi nadaljnje napačne interpretacije. Lapidarij ni samo drugi najpomembnejši spomenik, temveč je trenutno tudi najbolj sporen spomenik goriškega Parka spomina. Kot tak tudi ni samo spomin nekih preteklih dogodkov, temveč predvsem opomin temu, da ti dogodki še vedno niso pojasnjeni. Zgodovinopisje je tisto, ki jih mora pojasniti. Prav lahko bi denimo vandali oskrunili spomenik žrtvam prve svetovne vojne ali katerega izmed drugih številnih spomenikov v parku (med drugim tudi obeležja iz leta 1960), pa tega niso storili. Sporen je lapidarij, ki ga je leta 1986 goriški škof blagoslovil v spomin 665 deportiranih iz Gorice. Za zgodovinopisje je sporen njegov napis, za ljudi pa bo bržkone ostal, ne glede na napis, vedno simbol večnega antagonizma med dvema nacionalnima skupnostma v Gorici, tako kot simbol ideološkega spora, ki se je desetletja vil na tem teritoriju.

TWO MONUMENTS IN MEMORY OF THE DEPORTEES FROM VENEZIA GIULIA
AFTER WORLD WAR II IN THE GORIZIA PARK OF REMEMBRANCE

Urška LAMPE

Institute of Nova revija for humanities, Gospodinjska ulica 8, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: urskalampe@gmail.com

SUMMARY

Soon after the liberation of Venezia Giulia in May 1945, several arrests took part in the big city centres of the region, especially in Trieste and Gorizia. The representatives of the local Yugoslav authorities arrested numerous persons, among which there were prisoners of war, collaborators, people suspected of war crimes, political suspects and those who violated the Yugoslav occupation policy during the 42 days of their rule in the region. When it was clear that Yugoslavia would be forced to withdraw its troops from the territory, several people were relocated – today, those events are known as deportations. In the article, the author argues that this term is used incorrectly, since it does not correspond to the events from the historical or terminological point of view. Nowadays, these events are commemorated by two monuments in the Gorizia Park of Remembrance. The first was inaugurated in 1960, followed by the second in 1985/86. The latter, the lapidary that bears the names of the 665 people allegedly deported from Gorizia, is historically much more disputed. The author of the article argues that the inscription on the lapidary is historically incorrect. However, so far this has not been argued by historians, who consider the lapidary the second carrier of Gorizia's (Italian) identity, but do not question its historical adequacy.

Keywords: deportations, Gorizia, Park of Remembrance, lapidary, national conflicts, commemorations, 1945, 1960, 1985/86

VIRI IN LITERATURA

AGPCM-UZC – Archivio Generale della Presidenza del Consiglio dei Ministri (AGPCM), Ufficio per le Zone di Confine (UZC), Sezione V, Friuli Venezia Giulia (FVG) Gorizia contributi.

ARS-AS 1487 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1487 – Centralni komite Komunistične partije Slovenije (CK KPS).

ARS-AS 1848 – Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1848 – Deveti korpus narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije (1943–1945).

ASDMAE-AP 1946–1950 JUG – Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Affari politici 1946–1950 Jugoslavia.

Comune di Gorizia (1986): Il lapidario ai deportati del maggio '45.

DAMSP-PA 1945 – Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (DAMSP), Politička arhiva (PA) 1945.

DAMSP-PA 1947 – Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (DAMSP), PA 1947.

DAMSP-PA 1949 – Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (DAMSP), PA 1949.

DDI 1993 – Ministero degli Affari Esteri, Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici 1993. I documenti diplomatici Italiani, Decima Serie: 1943–1948. Volume III. Roma, Libreria dello Stato.

Il fatto quotidiano.it. Spletni dnevnik. 2009–.

Il Piccolo: Giornale di Trieste. Trieste, S. P. E., 1881–.

MMC RTV SLO. Medijsko središče RTV Slovenija, 1995–.

Razgledi po svetu. Ljubljana, 1967–1992.

TNA–FO – The National Archives (TNA), Foreign Office (TNA–FO) 371 – Political Departments: General Correspondence from 1906–1966.

ACDJ (1980): Gli scomparsi da Gorizia nel maggio 1945. Gorizia, Tipografia sociale.

Bajc, G. (2011): Zgodba neke diplomatske note: ozadje britanskega in ameriškega posega v Beogradu 23. in 24. oktobra 1945 glede deportacij Italijanov iz Julijske krajine. V: Bajc, G. & B. Klabjan (ur.): Pirjevčev zbornik: poti zgodovine med severnim Jadranom, srednjo in vzhodno Evropo: ob 70. obletnici akad. prof. dr. Jožeta Pirjevca. Koper, Univerzitetna založba Annales, 139–163.

Bajc, G. (2012a): Anglo-Američani in fojbe. V: Pirjevec, J. et al.: Fojbe. Ljubljana, Cankarjeva založba, 297–325.

Bajc, G. (2012b): Aretacije, internacije in deportacije po prvi in drugi svetovni vojni na območju Julijske krajine: oris problematike in poskus primerjave. *Acta Histriae*, 20, 3, 389–416.

Cattunar, A. (2010): Confine, memorie, identità. Il Governo militare alleato tra politiche pubbliche e percorsi privati. *Italia Contemporanea*, Marzo 2010, 258, 26–56.

Cattunar, A. (2012a): Le fonti orali sulla frontiera italo-slovena proposte per una ricerca sulle identità dei confini e sui confini fra le identità. *Acta Histriae*, 20, 1-2, 151–174.

Cattunar, A. (2012b): Il calendario conteso. Commemorazioni di confine, tra manipolazioni della storia e costruzione delle identità nel secondo dopoguerra. *Acta Histriae*, 20, 4, 703–720.

Cattunar, A. (2014): Il confine delle memorie. Storie di vita e narrazioni pubbliche tra Italia e Jugoslavia (1922–1955). Firenze, Le Monnier-Mondadori education.

Di Sante, C. (2007): Nei campi di Tito. Soldati, deportati e prigionieri di guerra italiani in Jugoslavia (1941–1952). Verona, Ombre corte.

Fogar, G. (1985): Fojbe in deportacije v Julijski krajini. Prispjevki za zgodovino delavskega gibanja, XXV, 1–2, 95–109.

Kacin Wohinz, M. & J. Pirjevec (1998): Storia degli Sloveni in Italia 1866–1998. Venezia, Marsilio.

Kacin Wohinz, M. & J. Pirjevec (2000): Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana, Nova revija.

Klabjan, B. (2012): »Partizanska pokrajina«: Partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na tržaškem. *Acta Histriae*, 20, 4, 669–692.

Marušič, B. (1993): O deportacijah in fojbah. *Primorska srečanja*, 18, 145, 321–329.

Miccoli, F. (1994): La ricerca storica sulle deportazioni (maggio 1945). *Nuova iniziativa isontina*, 10, 62–69.

Miccoli, F. (1995): La ricerca storica sulle deportazioni (maggio 1945) (2ª parte). *Nuova iniziativa isontina*, 11, 34–41.

Mlakar, B. (2013): Poglavitne oblike in razsežnosti represije v povojni Evropi. Prispjevki za novejšo zgodovino, LIII, 1, 18–31.

Nemec, N. (1996): Maggio '45: arresti, deportazioni ed esecuzioni nel goriziano e nella Venezia Giulia. *Nuova iniziativa isontina*, 12, 29–34.

Pirjevec, J. (2007): »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.

Pirjevec, J. (2012): Fojbe. Katera resnica? V: Pirjevec, J. et al.: Fojbe. Ljubljana, Cankarjeva založba, 25–241.

Pupo, R. (1992): Venezia Giulia 1945. Immagini e problemi. Gorizia, Libreria Editrice Goriziana.

Pupo, R. & R. Spazzali (2003): Foibe. Milano, Bruno Mondadori.

Pupo, R. (2010): Trieste ,45. Bari, Laterza.

SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika (2016): »Deportacija«. Dostopno na: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=deportacija&hs=1 (3. 6. 2016).

Spazzali, R. (1990): Foibe. Un dibattito ancora aperto. Trieste, Editrice Lega Nazionale.

Širok, K. (2010a): Spomin in pozaba na obmejnem območju: predstave o goriški preteklosti. *Acta Histriae*, 18, 1–2, 337–358.

Širok, K. (2010b): Spomeniki, javni prostor in spomin: izgradnja družbene preteklosti na obmejnem območju. V: Kolenc, P. (ur.): Marušičev zbornik: zbornik prispevkov v počastitev 70-letnice prof. dr. Branka Marušiča. Nova Gorica, Goriški muzej, 631–642.

Širok, K. (2012a): Kalejdoskop goriške preteklosti. Zgodbe o spominu in pozabi. Ljubljana, Založba ZRC.

Širok, K. (2012b): Identitete, zgodovina in dediščina prostora – prakse spominjanja in komemoracije na goriškem v XX. stoletju. *Acta Histriae*, 20, 4, 631–646.

Troha, N. (1999): Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama. Ljubljana, Modrijan.

Troha, N. (2000): Italijani v vojnem ujetništvu v Jugoslaviji 1944–1947. *Annales Series Historia et Sociologia*, 10, 2, 325–340.

Troha, N. (2004): Fojbe – zločin ali upravičeno kaznovanje. Odmevi aretacij, deportacij in usmrtev med lokalnim prebivalstvom v Julijski krajini. *Acta Histriae*, 12, 2, 203–217.

Troha, N. (2012): Fojbe v slovenskih in italijanskih arhivih. V: Pirjevec, J. et al.: Fojbe. Ljubljana, Cankarjeva založba, 253–296.

Wörsdörfer, R. (2009): Il confine orientale. Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955. Bologna, Il Mulino.